

is, ahol az egység produkálta helyzetet célszerű volt megóvni, illetve rá alapozva tovább jobbitani, korszerűsíteni. Az iménti mondat könyvtári-tájékoztatási területen a következőképpen konkretizálható: meg kellett őrizni a dokumentum- és információállomány közös használatának vívmányát, hogy belőle kiindulva létrejöhessen a Szovjetunió hajdani területén, legalábbis annak nagyobb hányadán az egységes és a kor színvonalán működő információs tér.

A FÁK-államokban a könyvtári összefogást, ezt az önkéntes alapon elinduló reintegrációt megkönnyítette a közös elméleti-gyakorlati hagyomány, valamint az a bizalmi töke, amelyet a korábbi évtizedekben a Lenin Könyvtár halmozott fel a megszűnt államalakulat keretei között. Ezért nem véletlen, hogy a reintegrációs szervezet, az Eurázsiai Könyvtári Fórum (*Bibliotečnaâ asambleâ Evrazii*, közkeletűen BAE) ugyancsak a Lenin Könyvtár (azóta Oroszországi Állami Könyvtár) és könyvtárosai kezdeményezésére keletkezett 1992-ben. Létének kilenc évét az alábbiak jellemzik.

Az 1992 és 1994 közötti időszak az „invitálás”, az egyeztetés és az előkészítés időszaka volt, a „mozgató” szervezet (a Koordinációs Iroda) és a „székhely” (Lenin Könyvtár) megszületését is beleértve. 1993-ban megjelent a BAE információs bulletinje.

1994 és 1998 között munkálták ki és fogadták el a működést meghatározó dokumentumokat, és jöttek létre a BAE szekciói (nagyjából az egyes könyvtár típusokat képviselve) és szakbizottságai (a BAE által megoldandó legfontosabb feladatok, illetve kitűzött célok szerint).

A szakbizottságok kialakulása egyszersmind azt is jelentette, hogy fokozatosan – 2000-ig bezárólag – kijegecesedtek a BAE munkáját meghatározó legfontosabb programok. Közülük a következőkre kell mindenképp felhívni a figyelmet:

- *Jogszabályozás.* Keretében eddig hat modell-szabályzat készült el, mintegy etalonként az egyes FÁK-államok törvényalkotó munkájának segítésére, és az egységes szabályozási elvek érvényesítésére. Ezek: a könyvtárügyről, a nemzeti könyvtárról, a nyilvános könyvtárakról, a köteles példányok szolgáltatásáról, a gépileg olvasható bibliográfiai leírásokról, valamint a régi és ritka könyvekről.
- *A több nemzetiségű lakosság könyvtári ellátása.* E felettebb bonyolult kérdés megvitatását a BAE éves konferenciájának napirendjére tűzi.
- *A 21. század gyermekeinek és ifjúságának könyvtárai* téma égisze alatt számos előkészítő felmérés és kísérlet zajlik.
- *Állományvédelem és konzerválás,* továbbá a *régi és ritka könyvek védelme* egyelőre – mint az eredeti cikk mondja – „perspektivikus program”.

2001 áprilisáig az egyes FÁK-államokból a BAE kollektív tagjainak száma így alakult: Azerbajdzsán – 3; Fehéroroszország – 3; Grúzia – 3; Kazahsztán – 6; Kirgízia – 6; Moldávia – 3; Oroszország – 53; Örményország – 1; Tadzsisztán – 8; Törkménia – 1; Ukrajna – 20; Üzbegisztán – 5. (A volt balti köztársaságok nem vesznek részt a BAE munkájában.)

2001 áprilisában Moszkvában gyűltek össze a BAE tagjai, hogy – immár az IFLA-szabályokat követve – megválasszák a BAE tisztségviselőit, s ezzel mintegy „felnőtt korába” lépjen a társulás. Arra számítanak, hogy a szóban forgó stabilizálódás következtében megnő a BAE tagjainak a száma, intenzívebbé válik a legfontosabb feladatok teljesítése terén végzett munka, új, nem utolsósorban a nemzetközi porondra való kilépéssel kapcsolatos projekteket sikerül indítani, valamint nagyobb befolyást szerezni az egyes FÁK-államok parlamentjeiben és kormányszerveiben.

/KUŠTANINA, Lüdmla: V predverii novogo. = Biblioteka, 3. sz. 2002. p. 65–68./

(Futala Tibor)

A kötelespéldány-szolgáltatás múltja és jövője az Egyesült Királyságban

A British Library köteles példányokért felelős szakembere a csaknem négyszáz éves múltat foglalja össze, majd a most kialakuló új megoldásokat vázolja. A Londonban 1403-ban bejegyzett könyv-

kereskedő cég (Stationers' Company) képviselőivel *Thomas Bodley*, a neves diplomata, majd az oxfordi egyetemi könyvtár megteremtője állapodott meg 1610-ben, hogy minden új kiadványból kap-

nak egy-egy példányt. A céh – később könyvkiadói egyesület – egyébként már 1556-tól jegyzéket készített az új kiadványokról, mai értelmezésben korai „nemzeti” bibliográfiát; e munkát egészen 1695-ig végezték.

1709-ben született az első modern copyright törvény, mely egészen 1911-ig fenntartotta azt a szabályt, hogy az új kiadványokat ennél az egyesületnél kell regisztráltatni. Közben 1662-től a Királyi Könyvtár is kapott köteles példányt, s e jogosultság nem változott akkor sem, mikor a gyűjtemény az 1757-ben létrehozott British Museum (BM) részévé vált. Az 1709-es törvény a kedvezményezettek számát kettőről kilencre növelte (ekkortól részesült Cambridge, Edinburgh, Dublin stb. is). Közel száz évvel később, 1801-ben újabb növekedés következett be: már tizenegy könyvtár kap(hat)ott köteles példányt. Hamarosan (1814) azt is szabályozták, hogy a megjelenést követő egy hónapon belül kell a szolgáltatást teljesíteni, s egyben szankciókat is bevezettek a vétkesekkel szemben (a büntetés 5 font – ez mai áron 200 –, plusz a könyv értéke, a bírósági eljárás díja stb.). A század elején átlagosan évi 1300 tétel a húszas évek közepére elérte az évi 3500-at.

A köteles példányban részesülő könyvtárak számát 1836-ban ötre csökkentették. 1842-től a BM-nek közvetlenül kellett megküldeni a neki járó új nyomtatványokat, s minthogy az intézmény *Panizzi* irányításával fokozta az ellenőrzést, sikerült jelentősen növelni a begyűjtött kiadványok számát. A huszadik század elején – más országhoz hasonlóan – az angol nyomdászok is megpróbálták elérni, hogy megszűnjön, vagy egy példányra csökkenjen a köteles szolgáltatás. Ezzel szemben az 1911-es törvény – mely kisebb módosításokkal napjainkig érvényes – egy hatodik kedvezményezettet is kijelölt. A BM változatlanul mindent megkapott közvetlenül, míg a többieknek igényelniük kellett a ténylegesen szükséges kiadványok példányát. A független ír állam létrehozása (1921) óta az ír és az egyesült királysági nyomdák kölcsönösen köteles példányt küldenek a kijelölt könyvtáraknak.

A mai helyzetre az jellemző, hogy a régi szabályok idejüket múlták. A British Library gyűjtésének változatlanul három fő célja van: mindent megőrizni a jövő nemzedékei számára, a köteles példányokkal gyarapítani a múlt kulturális örökségét, és a könyvtár olvasói számára hozzáférhetővé tenni a dokumentumokat. A könyvtár (ma már gépi) katalógusa

(<http://blpc.bk.uk>), illetve a kurrens nemzeti bibliográfia révén széles körben terjednek a kiadványok bibliográfiai adatai.

Az 1911-es, immár kilencvenéves törvény létét mérlegelve ma az tűnik ésszerűnek, ha a szabályozás nem dokumentumtípusok, hanem az *információ* mibenlétének meghatározását nyújtja, hisz a konkrét hordozók világában folyamatos változások érvényesülnek. A kulturális tárca 1998 elején megbízott egy ad hoc bizottságot *Sir Anthony Kenny* vezetésével, hogy a kiadói féllel együttműködve olyan szabályozást alapozzon meg, amely a nem nyomtatott, főként az elektronikus típusokra kiterjedően a már önkéntesen szolgáltatott filmek és hangzó dokumentumok modelljét követi. Vagyis konszenzust céloz meg a szolgáltatók és kedvezményezettek között, miközben szem előtt tartja azt az igényt, hogy a változatlanul ingyenes szolgáltatás ne okozzon indokolatlan terhet a kiadói oldalnak. A bizottság 1998 közepére kidolgozta jelentését (<http://www.bl.uk/about/policies/workreplegdep.html>), melynek alapelvei a következőkben foglalhatók össze.

A szabályozás hatalmazza fel a kulturális tárcát, hogy szükség szerint új dokumentumokra terjeszse ki a szolgáltatási kötelezettséget; az országos archívum a begyűjtött információkat őrizze meg és szolgáltassa; a több hordozón megjelenő információállományt csak egy hordozón kell átadni, de a konkrét fajtát a könyvtár mondhatja meg; az átadott információállományt a könyvtáron belül az arra jogosított olvasók használhatják; könyvtáron kívüli terjesztésre csak az információ tulajdonosával egyetértésben kerülhet sor; a kulturális tárca vezetője az előállítóra túlságos anyagi terhet jelentő dokumentumtípusok esetében felmentést adhat a szolgáltatás alól; vitás kérdésekről a kulturális tárcának felelős állandó bizottságban kell tárgyalni, és lehetőleg megegyezésre jutni. A kiadói egyesülés elnöke úgy nyilatkozott a helyzetről és az előkészítésről, hogy a megelőző évtizedekhez képest sokkal nagyobb kölcsönös jóindulat és bizalom nyilvánult meg a tárgyaló felek között.

A tárca jóváhagyta a munkát, és azt kérte, hogy a két fél közösen dolgozzon ki és írjon alá egy útmutatót, átmeneti megállapodást, hogy a későbbiekben már kellő tapasztalat birtokában lehessen az új törvényt megalkotni. Ezt az útmutatót (Code of Practice) 2000 elejétől érvényesítik a nem nyomtatott dokumentumtípusokra (mikrofilm, elektronikus

offline stb.) vonatkozóan, vagyis a megállapodás még nem terjed ki a hálózati publikációkra, csak a „kézzelfogható” dokumentumokra (CD-ROM, DVD). Több mint száz kiadó írta alá a megállapodást, s elég jelentős számban érkeznek a BL-be az elektronikus hordozón kiadott monográfiák és folyóiratok. Az együttműködés pozitív szelleme azt is elősegíti, hogy az online kiadványokra vonatkozó kezdeményezések is meginduljanak. A kiadói fél elismerte annak jelentőségét, hogy a kulturális örökség megőrzése kiterjedjen a jövőben az összes digitális formára. Az önkéntes kötelezpéldány-szolgáltatás közös bizottsága keretében ebben az irányban is folyik már a munka. Az érintett könyvtárak közreműködésével megbízható – hálózati védeltséget garantáló – környezetben kísérleteket folytatnak Windows 2000 platformon és két szerveren (a BL-én és az oxfordi Bodleiana gépén).

Intenzív munka folyik a könyvkiadók, kereskedők, könyvtárak és a könyvtáros egyesület szakembereinek közreműködésével az új típusú dokumentumok ismérveinek (metaadatainak) szükséges egységesítése végett. Különösen fontos ez a kibontakozó elektronikus kereskedelem céljából.

2002 nyarán a kormány törvény-előkészítő bizottsága úgy látta, hogy elérkezett az idő az átfogó törvényi keretszabályozás tervezetének megalkotására. (Ezt közben az is elősegítette, hogy egy professzionális szervezet felmérte az új szolgáltatás anyagi következményeit, s megállapításuk szerint az új eljárások nem veszélyeztetik hűsbavágóan egyik fél érdekeit sem.)

A szerzőnek a glasgow-i IFLA-konferencián 2002 augusztusában elhangzott előadását a BL honlapjáról szerzett legfrissebb (2003. II. 23.) információval érdemes kiegészíteni (<http://www.bl.uk/news/webcase.html>). A BL által 2003. január 29-én közzétett sajtóanyag szerint a törvénytervezet túl van az első olvasaton, s március közepén kerül sor a döntésre. A BL segítséget kér olvasóitól: írjanak saját képviselőjüknek, hogy március 14-én igen szavazatot adjanak le a törvénytervezet végszavazásakor.

/BYFORD, John: Publishers and legal deposit libraries cooperation in the United Kingdom since 1610: effective or not? = IFLA Journal, 28. köt. 5–6. sz. 2002. p. 292–297./

(Sonnevend Péter)

Vélemények és megjegyzések a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentumszolgáltatás jövőjéről

Az *Interlending & Document Supply* c. folyóirat felkérte tanácsadó testületének néhány tagját, röviden foglalják össze a jövőről alkotott elképzeléseiket. Véleményüket *Maurice B. Line* összegezte, hozzáfűzve a saját elképzeléseit is.

Elda-Monica Guerrero (tanácsadó, Mexikó)

A könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás nagymértékben összefügg az elektronikus források licencelésével. Számos esetben a licencelés teljesen elfogadott stratégia az információhozáférés vételére és eladására, különösen ha mindkét fél egyformán tájékozott és hozzáértő. Az iparilag fejlett országok könyvtárosainak lehetőségük van arra, hogy ne csak az árról tárgyaljanak, hanem egyéb feltételekről is, mint pl. az egyidejű felhasználók száma, „tisztességes” nyomtatás és letöltés. A fejlődő országoknak sokszor nincs erre módjuk, és kénytelenek elfogadni a magasabb árakat vagy a korlátozott feltételeket.

A könyvtárak számára a legnagyobb problémát saját és olvasóik jogainak védelme jelenti a licenctárgyalások során. A szerzői jogi kötöttségek sok

nemzeti és nemzetközi dokumentumban szerepelnek, ugyanakkor a „tisztességes” használat lehetősége némiképp enyhíti ezeket.

A könyvtáraknak abban a mérlegelésben lesz szerepük, hogy a szabványos licencek miként hatnak a digitális források kölcsönzésére. Ha a könyvtár egy folyóiratnak csak az elektronikus változatára fizet elő, kölcsönözheti továbbra is ezt a folyóiratot? A könyvtárosokra vagy más kijelölt személyekre nagy felelősség hárul a licencszövegek alapos átvizsgálása, értelmezése terén.

Mary Jackson (programirányító, Kutatókönyvtárak Egyesülete, USA)

Bár véleménye szerint a jövőt csak sejteni lehet, az alábbi trendeket emelte ki:

- *A használatnak több lesz a jogosultsága.* Néhány éven belül általános lesz, hogy a felhasználó megkeres egy tételt, megtalálja a hivatkozást, elküldi a könyvtárközi kérést, és elektronikusan vagy postán megkapja a kért dokumentumot anélkül, hogy a könyvtárközi kölcsönzés munkatársait igénybe vette volna. Ez akkor valósul